

camí ral, justament perquè eren els paratges on, si hi passava un camí, no hi havia perill d'afollar els conreus (història semblant a la del gc. *potja*, precisament germà etimològic de *BOTJA*): «fanecades de vinya e l sars, afronten ab camí de Borriol» 1371, «atinent del camí del Collet» 1378, «id. id. del coll de la Garrofera» 1398. Hi ha caça de feram: «per un lop que havia pres en lo sars de la dita vila» a. 1417. I encara es troba a la 2.ª meitat del S. xv, en el *Llibre de Vâlues* de 1468: «mig quartó de vinya al sas, en la partida del Stepar --- al sas, la mitat oliveres e l'altra mitat vinya --- dos quartons de eriaç en lo sas ---».

La documentació castellonenca més antiga la publica Sz. Adell, d'un doc. de 1286: «vinya sars, 26 1/2 fanegues. 2200 sous»: «terra sars 22 1/2 fan., 200 sous» en *Sutabí* xxiii, 1973, 159, amb altres exs. a les pp. 152, 154, 162, 163 i 166. Dels preus de tot plegat es dedueix que el sas, junt amb el *botjar* i la *majal*, són les terres més pobres. En fi Traver (*Antigs. Cast. Pna*, 163-4) ens forneix un bon resum topogràfic de la cosa a la Pna: «en el S. xiii el arrabal que se había formado en la parte *mijana* del *Sasso de Castillione* --- señala tres puertas dirigidas: *ad sasum, versus Valencia* y *versus Tortosa* --- Acaso se emplease --- *sasso* en sentido de 'secano', --- en 1290 --- un terreno para viña *in sasso termino Castellionis*, cuyas lindes por tres de sus lados, son con otras tierras (viña, majuelo y tierra camp), y el cuarto, *cum antuxano villa Castilionis* y *cum via que itur ad Alcalatén* --- zona de poniente de la villa --- también aquí lo de *sasso* parece indicar secano».

Però les terres més velles on apareix el mot, i aquelles que vénen a ser-ne la ciutatella, són més al Nord, formant, al llarg de la frontera lingüística, una gran zona, des del Maestrat fins al Pirineu, consistent en dues amples faixes, que no és estreta pel costat català, per la Llitera i Ribagorçana amunt, i més vasta encara per la banda aragonesa. No queda llacuna entre aquestes terres i el Maestrat. Car consta que Castelseràs afronta «con el *saso* de la dicha ciudad de Alcañiz» en un doc. de 1690, i en el S. xviii s'alçà una dura controvèrsia entre aquestes dues poblacions sobre la possessió de «dicho *saso*» (*Bol Hist y Geogr. B-Aragón* i, 280 i 278).

Com que s'havia parlat de penyes i roquissars (pel perjudici d'una falsa etimologia *saxum*) vaig anar constatant per tot, poble per poble, que no hi havia res d'això: el *sas* pot ser de terra lleugera, sola, o mixta amb còdols i roca, però gens penyalós; 1 pot ser una terrassa o un serradet de poca altura, però mai un cim o un altià rocós; podrà ser un ermàs, encara que rarament és ben àrid; 2 generalment cobert de mates, i tot sovint dedicat al conreu de cereals o de vinya 3

En el curs de les meves enquestes per a l'*Onom. Cat.* he vist personalment, o m'he fet descriure per pagesos, en el poble que els tenen en el terme, més de trenta paratges de la Llitera, el Segrià i el Baix Cinca, que duen el nom *El Sas* (o un seu diminutiu), i sempre es tracta d'una localitat d'aquesta mena, enlloc penyalosa. En molts d'aqueixos llocs el mot és viu

encara com a apel·latiu i vaig aconseguir-ne definicions genèriques, que transcriu per reforçar la prova, per tal com sense ser completes es complementen mútuament. 4 Totes les dades semàntiques coincideixen, doncs, a oposar-se a l'ètimon *saxum*, que altrament ja estava descartat per la fonètica, com a impossible en català i fins en aragonès

La forma primitiva del mot hagué de ser **sassu* o **sasso*, com sigui que en aqueixa vocal final coincideixen tots els testimonis aragonesos i els baix-latins antics de les terres catalanes; i que la -ss- degué ser doble ho indiquen els més antics dels derivats i compostos catalans, amb llur *a* sorda: *Lo Salsalt* (alguns duen *Sessalt*), altiàl conreat, al SO. d'Almenar, formant contrast amb un altre d'un poc més baix i no lluny d'aquell, que se'n diu *Lo Sas*; *Lo Sassiés*, pron. *sasjéz* (la última *s* sonora, les altres dues, sordes), és el nom d'un sas petit a Cornudella de Valira, al costat d'un altre, dit *Lo Sas*, on hi ha el llogaret d'aquest nom. 5 El plural (si el trobem, que no és fàcil, en un terme de tal ús predicatiu i d'aquest significat) és *sassos* (p. ex. en la frase citada, transcrita a Saidí, on mai hi ha hagut fenòmens d'apitxament) La -ss- predomina fins en les grafies en baix llatí, en les quals, així com així, ja és d'esperar que sovint no observessin distinció gràfica.

És clar que un mot d'aquesta forma, i tan aferrat i vell a la toponímia, no pot venir del germànic ni de l'àrab (de tota manera aquest hauria donat formes aragoneses en *ç*, avui sonant *θ*); i també és clar que en llatí no hi ha explicació vàlida per a aquest *sasso*. Altrament l'antiguitat del mot està documentada copiosament en testimonis de prop o d'entorn de l'any 1000 per a localitats situades a totes bandes de la seva àrea. A Navarra, *Sasso* en doc. de 1054-68 del *Becerro* de Leire (Corona Baratech, *La Toponimia navarra en la E Media*); igual, amb referència a un poble d'Aragó, en un doc. de 1046 (Alvar, *l. c.*).

En el domini català, i en terres lliures de moros, o aviat represes, disposem de moltes dades. De *Lo Sas* en la Cornudella ribagorçana sembla haver-hi ja documentació, directa i indirecta, en els Ss. ix i x, i en tot cas és el que hom menciona com *Illo Sasso* en el citat doc. d'Isclès, que ha de ser del S. xi (s'hi transmeten terres fent constar que havien estat de dos comtes de Ribagorça morts c. 950 i c. 980); *Sancto Vincencio de Illo Sasso*, en una rúbrica del cartoral de Lavaix, copiat en el S. xii (V., en la n. 11 del treball p. p. *E. T. C.*, els detalls d'atribució i transmissió). La partida d'aquell terme, ja esmentada amb el diminutiu *Sassiés*, apareix en la forma *Saselu* en escr. de 987-995.

De *Sas*, poble del t. de Benés (Flamicell NO) no hi ha menció autèntica abans de 1022 (*Sasso*, Abadal, *oc c.*, 61) perquè d'altres que se n'havien citat de 895, 954 i 986 (totes tres *Sass(o)*), Abadal demostra que foren forjats, però per força a la fi del S. xi; després parlen del *territorio Sasso* l'any 1030, de *Sas* el 1281 i del *Batliu de Çars* el 1359. Els dos següents ens interessen perquè afiten, en aquella zona els àmbits ex-